

ЗАКОНОДАВСТВО КАНАДИ СТОСОВНО ЛОБИСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОЗИТИВНИЙ ДОСВІД ТА ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

О. В. Дягілев,

к.ю.н., ст. викладач

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

mpdepartment@ukr.net

Стаття присвячена вивченню конституційно-правового досвіду правової регламентації лобістської діяльності в Канаді, оскільки за даними Доповіді Парламентської Асамблеї Ради Європи «Лобювання у демократичному суспільстві» від 5 червня 2009 р. канадську модель регулювання лобювання визнано однією з найбільш дієвих та показових у світі. У статті досліджено досвід унормування лобізму в Канаді у хронологічному порядку. Зокрема, розглянуто процес прийняття Парламентом Канади Акту «Про реєстрацію лобістів» (набув чинності у 1989 р.), основні положення цього законодавчого акту та практику його застосування. Встановлено, що практика застосування канадського законодавства про лобювання довела необхідність його реформування, яке було проведено у 2 етапи. Зокрема, було внесено зміни до Акту «Про реєстрацію лобістів» та прийнято Кодекс поведінки лобістів (1995–1997 рр.), прийнято 2 нових акти з лобювання: «Про правила реєстрації лобістів» та «Про правила уповноважених державних посадових осіб» (2008 р.).

Визначено, що особливістю унормування лобювання в Канаді є те, що вказане суспільне явище врегульовано на рівні спеціального закону, який доповнюється іншими нормативними актами, що стосуються як лобістів, так і представників влади. Норми законодавства Канади, хоч і встановлюють детальні правила контролю за діяльністю лобістів, спрямовані на надання доступу до владних структур максимально широкому колу зацікавлених представників суспільства. При цьому законодавство у цій сфері особливо виокремлює суб'єктів т. зв. «громадського лобювання» з метою надання вказаному явищу рис широкого суспільного характеру та стимулювання до участі у процесі прийняття владних рішень представників т. зв. «третього» сектору.

Ключові слова: лобізм, громадське суспільство, держава, досвід, інтеграція.

ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО КАНАДЫ ОТНОСИТЕЛЬНО ЛОБИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ПОЗИТИВНЫЙ ОПЫТ И ПРОБЛЕМЫ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Темой статьи является изучение конституционно-правовой практики юридической регламентации лоббистской деятельности в Канаде, поскольку в соответствии с Докладом Парламентской Ассамблеи Совета Европы от 5 июня 2009 г. «Лоббирование в демократическом обществе» канадская модель регулирования лоббирования признана одной из наиболее действенных и показательных в мире. В статье изучен опыт нормативного регулирования лоббизма в Канаде в хронологическом порядке. Так, рассмотрены Акт парламента Канады «О регистрации лоббистов», его основные положения и практика применения. Установлено, что практика применения Акта «О регистрации лоббистов» показала необходимость его реформирования, которое было проведено в 2 этапа: внесены изменения в указанный законодательный акт, приняты Кодекс поведения лоббистов и 2 новых законодательных акта по вопросам лоббирования («О правилах регистрации лоббистов» и «О правилах уполномоченных государственных должностных лиц»).

Установлено, что особенностью нормативного регулирования лоббирования в Канаде является то, что данное общественное явление урегулировано на уровне специального закона, который дополняется иными нормативными актами, которые касаются как лоббистов, так и представителей власти. Нормы законодательства Канады, хоть и устанавливают детальные правила контроля за деятельностью лоббистов, направлены на предоставление доступа к структурам власти максимально широкого круга заинтересованных представителей общества. При этом законодательство в данной сфере особо выделяет субъектов так наз. «общественного лоббирования» с целью предоставления указанному явлению черт широкого общественного характера и стимулирования представителей так наз. «третьего» сектора к участию в процессе принятия решений органами власти.

Ключевые слова: лоббизм, гражданское общество, государство, опыт, интеграция.

CANADIAN LEGISLATION CONCERNING LOBBYING: POSITIVE EXPERIENCE AND REGULATORY ISSUES

The subject of the article is the examination of the constitutional legal practice of the juridical regulation of lobbying in Canada, taking into account the report of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on June 5, 2009 "Lobbying in a democratic society" the Canadian model of the lobbying regulation was declared one of the most effective and significant in the world. The article studies the experience of the lobbying regulation in Canada within the chronological order. The article considers the Act of Canadian Parliament «On registration of the lobbyists», its main provisions and practical implementation. The research finds out the practical implementation of the Act «On registration of the lobbyists» demonstrates the necessity of its reformation, which was carried out in two stages: changes in the stated legislative act were made, also the Code of the lobbyists' conduct and 2 new acts of law on the lobbying legislation were adopted («On regulation of the lobbyists' registration» and «On the regulation of the authorized state officials»).

The research finds out that the feature of the lobbying regulatory in Canada is that the social phenomenon is regulated at the level of a special law, which is complemented with other regulations that apply both to all lobbyists and governmental officials. The Canadian legislation establishes the detailed rules of control lobbyists activities, and also it is aimed at providing access to power bodies of the wide range by interested members. At the same time, the legislation in this area highlights the subjects of the so-called "public lobbying" to provide this phenomenon with a wide public character features and in order to encourage members of the so-called "third" sector to the participation in the decision making process by the authorities.

Key words: lobbying, civil society, the state, the experience, the integration.

Постреволюційні зміни у державно-політичному бутті сучасної України вимагають якісно нових підходів у побудові відносин між громадянським суспільством та державною владою в Україні. У сфері взаємодії органів державної влади із інститутами громадянського суспільства вітчизняна та зарубіжна політико-правова практика містить різноманітні засоби та важелі, завдяки яким громадяни намагаються здійснювати вплив на процес управління державою: вибори, референдум, звернення та петиції, дорадчі та консультативні установи при органах влади тощо. Одним із розповсюджених в Україні та за кордоном засобів впливу на прийняття владних рішень є інститут лобізму, що, на думку автора, є специфічним механізмом взаємодії влади і суспільства, який, будучи невід'ємною складовою частиною демократичної політичної системи, регулює весь спектр суспільних відносин, пов'язаних з процесом відстоювання громадянами та їх об'єднаннями своїх інтересів шляхом впливу на владні структури з метою спонукати останніх до прийняття рішень в інтересах громадян, їх об'єднань або третіх осіб [1, с. 22]. Враховуючи те, що зазначений процес відстоювання громадянами своїх прав та інтересів може мати корупційну складову, виглядає доцільним законодавче регулювання вказаної діяльності з метою посилення легітимних важелів впливу громадянського суспільства на державу та створення дієвих механізмів уникнення зловживань з боку посадових осіб та крупного бізнесу. У вказаному питанні важливим є вивчення закордонного досвіду нормативного регулювання вказаного політико-правового явища з метою засвоєння позитивних прикладів та уникнення повторення помилок зарубіжних законодавців.

Розглядаючи проблематику регламентації лобістської діяльності, доцільним виглядає вивчення конституційно-правового досвіду Канади. Адже за даними Доповіді Парламентської Асамблеї Ради Європи «Лобіювання у демократичному суспільстві» від 5 червня 2009 р., канадська модель регулювання лобіювання є однією з найбільш дієвих та показових у світі. Тому, згідно із Доповіддю ПАРЄ, держави-члени Ради Європи могли б взяти з канадського досвіду легітимації лобіювання багато цінних уроків при законодавчому унормуванні цього явища у національних правових системах [2, с. 2]. Вказане виглядає особливо доречним на тлі проголошеного курсу інтеграції України до структур європейської спільноти.

Зазначимо, що вказані позитивні оцінки канадської моделі лобіювання, які безперечно свідчать про вагомості досягнення законодавців Канади у унормуванні лобізму в країні, цікаві ще й тим, що перший нормативний акт з регулювання лобістської діяльності на федеральному рівні в Канаді вступив в силу лише у 1989 р. Проте із цього часу конституційно-правове регулювання лобістської діяльності в Канаді динамічно розвивалось, свідченням чого стало реформування законодавства в цій сфері у 1995–1997 та у

2007–2008 рр. Отже, розглянемо досвід унормування лобізму в Канаді у хронологічному порядку.

На думку О. Длугопольського, поштовхом до усвідомлення необхідності законодавчого регулювання лобізму в Канаді стала зумовлена посиленням державного адміністрування суспільних відносин інтенсифікація лобіювання у владних установах, яке досить часто мало корупційне підґрунтя. Вказане змусило Уряд та Парламент Канади до розробки у 60–80-х рр. XX ст. низки законодавчих ініціатив щодо легітимації лобіювання. Так, протягом 1969–1985 рр. депутатами було внесено на розгляд парламенту близько двадцяти «приватних» законопроектів щодо урегулювання лобіювання [3, с. 37–38]. Основний зміст запропонованої лобістської реформи в цілому полягав у юридичному оформленні лобістських відносин на засадах збільшення прозорості, відкритості органів влади через надання громадськості повної інформації про тих, хто саме намагався впливати на владні інституції [4, с. 209–210]. Організаційно-правовою формою, яка б це забезпечила, було запропоновано створення федеральної системи реєстрації лобістів та їх систематичне звітування про свою діяльність [5, с. 37]. Вказане питання стало пріоритетним для влади на фоні гучних корупційних скандалів напередодні парламентської виборчої кампанії [4, с. 209–210].

У серпні 1985 р. Прем'єр-міністр Канади оголосив про намір Уряду створити Національну систему реєстрації лобістів, який матеріалізувався в ініціативу влади щодо проведення масштабного громадського обговорення «Лобіювання і реєстрація оплачуваних лобістів» з метою заохочення всіх зацікавлених осіб до дискусії на цю тему [3, с. 38]. Найбільш активну участь в обговоренні питання легалізації лобіювання взяли потенційні лобісти – національні асоціації, великі корпорації, фірми, що спеціалізуються на зв'язках з громадськістю. Ними було порушено два питання. Перше – система реєстрації повинна не бути складною та не створювати бюрократичних перепон. Друге – гарантування на законодавчому рівні нерозголошення лобістами конфіденційної та іншої внутрішньої інформації, яка стала їм відома в результаті їх професійної діяльності [6].

У 1988 р. за результатами роботи депутатів та громадського обговорення Парламентом Канади було прийнято Акт «Про реєстрацію лобістів» (Lobbyists Registration Act), який набув чинності 1 вересня 1989 р. Вказаний закон дає визначення поняття «лобіст», встановлює класифікацію та порядок реєстрації лобістів, визначає методи лобіювання, перелік дій, що не вважаються лобізмом. Згідно з Актом, виокремлюються три типи лобістів: лобісти-консультанти (Consultant Lobbyists), корпоративні «вбудовані» лобісти (in-house lobbyists (corporate)) та «вбудовані» лобісти від організації (in-house lobbyists (organizations)) [7]. Розглянемо більш детально кожен із вказаних видів.

Лобістами-консультантами вважаються особи, які за плату в інтересах будь-якої організації або приватної особи здійснюють такі дії: по-перше, звертаються до державного службовця з метою (а) розробки проекту закону; (б) прийняття, зміни або відміни будь-якого законопроекту або іншого законодавчого акту, регламенту; (в) розробки або зміни державної програми, державної політики; (г) отримання субсидії, гранту; по-друге, організують зустріч державного службовця з третьою особою. Корпоративні «вбудовані» лобісти — це особи, найняті організацією або приватною особою, значну частину (20 % та більше) обов'язків яких становить спілкування з державними службовцями в інтересах роботодавця з питань: (1) розробки проекту закону; (2) прийняття, зміни або відміни будь-якого законопроекту або іншого законодавчого акту, регламенту; (3) розробки або зміни державної програми, державної політики; (4) отримання субсидії, гранту. «Вбудовані» лобісти від організації — це особи, які є співробітниками організації та в обов'язки яких (незалежно від обсягу займаного часу) входить виконання в інтересах їх компанії-роботодавця тих же дій, що здійснюють корпоративні «вбудовані» лобісти [7].

Акт поширює свою дію на лобістську діяльність в органах законодавчої та виконавчої влади; регламентує методи лобістської діяльності; визначає предмет лобіювання нормативно-правові акти парламенту, уряду та урядових установ; під об'єктом лобіювання в Акті розуміють будь-яку посадову особу, що працює під керівництвом Її Величності (члени Сенату і Палати громад, урядовці, інші державні службовці) [8, с. 2797–2800]. Втім, оскільки парламентська система Канади побудована за Вестмінстерською моделлю — члени уряду є одночасно членами парламенту, вказана обставина сприяє зміщенню центру лобіювання з парламенту до уряду, адже саме уряд та його структурні підрозділи визначають основні напрями законодавчої діяльності.

Реєстрацію лобістів у Канаді здійснює Центральне бюро реєстрації Канади, яке кожен рік оприлюднює фінальний (підсумковий) звіт. Лобісти-консультанти та корпоративні «вбудовані» лобісти реєструються у вказаному органі самостійно, перші повинні зареєструватись протягом десяти днів після здійснення передбачених Актом лобістських дій, другі — протягом двох місяців. Формою реєстрації є направлення у Центральне бюро реєстрації Канади такої інформації: 1) ім'я та місце роботи лобіста; 2) ім'я та юридична адреса роботодавця; 3) організаційно-правова форма компанії-роботодавця; 4) вид діяльності компанії-роботодавця; 5) питання, з яких лобіст спілкувався з державним службовцем; 6) державні органи, в яких працюють державні службовці, з якими спілкувався лобіст; 7) методи комунікації між лобістом та державним службовцем [7]. Реєстрацію «вбудованих» лобістів від організації здійснює компанія-роботодавець, у випадку якщо загальна кількість часу, протягом

якого всі робітники організації здійснюють лобістську діяльність, становить не менше 20 % від загального часу зайнятості всіх співробітників. У даному випадку компанія-роботодавець відправляє у регулюючий орган інформацію про всіх співробітників, зайнятих лобістською діяльністю, незважаючи на конкретний обсяг часу, протягом якого вони здійснюють лобістські дії [9].

Слід зазначити, що законодавство Канади передбачає такий особливий метод лобіювання, як внесення до парламенту так званого «приватного» законопроекту. Фізичні та юридичні особи, які зацікавлені у прийнятті «приватного» законопроекту, сплачують при винесенні його на розгляд, а також на кожній стадії його розгляду в парламенті спеціальний податок. Залежно від стадії законотворчої діяльності його сума становить від 100 до 800 канадських доларів [10, с. 10].

Практика застосування Акта «Про реєстрацію лобістів», незважаючи на його позитивний вплив, засвідчила необхідність удосконалення законодавства про лобіювання. Перше суттєве реформування законодавства в цій сфері було проведено у 1995–1997 рр., коли було внесено зміни до Акта та прийнято кодекс поведінки лобістів.

Основні зміни до Акта «Про реєстрацію лобістів», прийняті у 1995 році, полягали у такому:

- деталізовано категорії лобістів, при цьому «вбудовані» лобісти від організацій були розділені на два види — корпоративні (комерційні) лобісти та лобісти організацій (некомерційні);
- розширено перелік інформації, яка потребує оприлюднення лобістами, зокрема, більш докладно необхідно надавати відомості про предмет лобіювання, клієнтів лобістських послуг, фінансові видатки на лобіювання;
- запроваджено електронну систему реєстрації лобістів з метою зменшення бюрократизації процесу;
- розширено контрольно-наглядові повноваження реєстратора за суб'єктами лобістської діяльності [11, с. 10].

Кодекс поведінки лобістів, прийнятий у 1996 р., вступив у силу в 1997 р., має своїм завданням визначити правила поведінки осіб, що здійснюють лобіювання. Вказаний нормативний акт закріплює три принципи поведінки лобістів: а) *чесність і порядність*, тобто добра репутація лобіста має бути основним аргументом, що забезпечує йому взаємодію з представниками влади та клієнтами; б) *відкритість* — означає максимальну прозорість для громадськості, проте за умови збереження конфіденційності інформації в інтересах клієнта; в) *професіоналізм*, який зобов'язує лобістів дотримуватись високих професійних та етичних стандартів у своїй діяльності [12].

З метою забезпечення виконання вказаних принципів лобісти дотримуються таких правил при здійсненні професійної діяльності: а) *прозорість*, що передбачає максимально повне надання лобістами інформації органам державної влади щодо своїх

клієнтів та мети лобістської діяльності; б) *конфігенційність*, що обумовлює заборону лобістам використовувати інформацію, яка стала їм відома при виконанні своїх дій, на шкоду клієнтам та навіть розголошувати таку інформацію без згоди клієнтів; в) *унеможливлення конфлікту інтересів*, тобто заборона лобістам здійснювати неправомірний вплив на посадових осіб та пропонувати останнім вчиняти дії, що можуть призвести до конфлікту інтересів [12]. Слід зазначити, за порушення Акта «Про реєстрацію лобістів» передбачена кримінальна відповідальність, проте у законодавстві Канади на той час не було норм про кримінально-правові санкції в разі порушення кодексу поведінки лобістів [13, с. 3]. Фахівці також наголошували на тому, що нечітке формулювання норм, зокрема неясність категорії «неправомірна поведінка», негативно позначалося на правозастосовній практиці [4, с. 218]. Так, незважаючи на наявність відповідних норм у кодексі поведінки лобістів, не було проведено жодного результативного розслідування щодо порушення його положень [2, с. 6 – 7].

Подальша конституційно-правова практика регулювання лобізму в Канаді та продовження реформування відповідного законодавства призвели до прийняття нових законодавчих актів у цій сфері. При цьому канадські законодавці широко використовували інноваційні засади при удосконаленні моделі законодавства про лобіювання. Так, розроблений владою законопроект було представлено протягом січня – березня 2007 р. для широкого громадського обговорення, включаючи проведення безперервних інтерактивних консультацій у мережі Інтернет [4, с. 219].

Результатом проведеного громадського обговорення з широким залученням зацікавлених сторін стало прийняття 17 квітня 2008 року Парламентом Канади двох актів з лобіювання – «Про правила реєстрації лобістів» та «Про правила уповноважених державних посадових осіб», які набули чинності 2 липня 2008 р. та відмінили дію Акта «Про реєстрацію лобістів» 1988 р.

Акт «Про правила реєстрації лобістів» визначає три категорії лобістів: а) лобісти-консультанти – особи, які за певну фінансову винагороду здійснюють лобістську діяльність від імені та в інтересах третіх осіб на підставі укладеного з ними контракту; б) внутрішні (корпоративні) лобісти – штатні співробітники корпорації, значна частина обов'язків яких полягає у здійсненні від імені та в інтересах корпорації лобістських дій; в) внутрішні лобісти від організації – штатні співробітники неприбуткової організації, значна частина обов'язків яких полягає в здійсненні від імені та в інтересах організації лобістських дій [14, с. 2].

Замовниками лобістських послуг можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Згідно з Актом «Про правила реєстрації лобістів», замовники лобістських послуг поділяються на такі категорії: а) клієнти –

особи, які уклали з лобістами-консультантами договори про здійснення останніми лобіювання в інтересах замовника; б) корпорації, будь-які прибуткові організації, що мають у своєму штаті співробітників, значна частина посадових обов'язків яких полягає у здійсненні лобіювання; в) організації – будь-які неприбуткові організації, що мають у своєму штаті співробітників, значна частина посадових обов'язків яких полягає у здійсненні лобіювання. При цьому як корпорації, так і неприбуткові організації, що мають у своєму складі штатних лобістів, теж можуть звернутись до послуг лобістів-консультантів та укласти з ними відповідні контракти [15, с. 712 – 715]. Як і під час дії попереднього закону, об'єктами лобіювання лишилися парламент та уряд країни, зі зміщенням центру лобіювання до уряду, що викликано специфікою Вестмінстерської моделі.

Особливістю Акта «Про правила реєстрації лобістів» є посилення контрольних повноважень представників влади за діяльністю лобістів. Так, вказаний нормативний акт передбачає створення нового державного органу – Управління комісара з лобіювання Канади, що відповідає за ведення реєстраційних обліків. Комісар, який очолює Управління, має повноваження проводити розслідування з метою забезпечення дотримання Акта «Про правила реєстрації лобістів» та кодексу поведінки лобістів. Комісар також оприлюднює реєстр лобістів, готує та виносить на розгляд парламенту щорічні доповіді про практику виконання законодавства про лобіювання [15, с. 712 – 715]. Крім того, Акт збільшує розмір штрафів для лобістів, що можуть бути накладені в разі порушення ними законодавства, а також вводить такий вид покарання за грубе порушення законодавства з лобіювання, як тюремне ув'язнення [11].

Акт «Про правила уповноважених державних посадових осіб» встановлює, що частина посадовців – міністри та інші високопоставлені державні службовці – є «уповноваженими державними посадовими особами». Про кожний контакт із вказаними службовцями лобісти зобов'язані повідомляти у щомісячному звіті, з зазначенням дати та змісту таких контактів [16, с. 253]. Вказаний акт містить вичерпний перелік посад, займаючи які державні службовці підпадають під категорію «уповноважені державні посадові особи». Зазначений список складається з 11 позицій, зокрема, це посадові особи з числа високопоставлених військовослужбовців, генеральний військовий прокурор, генеральний контролер Канади, старший радник у Тасмній раді тощо [15, с. 750]. Крім того, Акт встановлює, що після припинення своїх службових повноважень «уповноважені державні посадові особи» протягом п'яти років не мають права здійснювати лобіювання стосовно урядових структур Канади [16, с. 753]. Окрім розглянутих «базових» законів регулювання лобізму у Канаді здійснюють також акти про парламент і регламент парламенту, які містять вичерпний перелік правил і рекомендацій, що стосуються діяльності

парламентаря під час залучення його до лобістської діяльності [10, с. 10].

Отже, досвід правового регулювання лобізму в Канаді є досить цікавим, свідчить про постійну увагу канадських законодавців до вказаної проблеми, наслідком чого є постійне та динамічне реформування законодавства з питань лобістської діяльності в країні. Особливістю унормування лобіювання в Канаді є те, що вказане суспільне явище врегульовано на рівні спеціального закону, який доповнюється іншими нормативними актами, що стосуються як лобіс-

тів, так і представників влади. Норми законодавства Канади, хоч і встановлюють детальні правила контролю за діяльністю лобістів, спрямовані на надання доступу до владних структур максимально широкому колу зацікавлених представників суспільства. При цьому законодавство у цій сфері особливо виокремлює суб'єктів так званого «громадського лобіювання» з метою надання вказаному явищу рис широкого суспільного характеру та стимулювання до участі у процесі прийняття владних рішень представників так званого «третього» сектору.

Література

1. Дягілев О. В. Конституційно-правовий інститут лобізму: вітчизняний та зарубіжний досвід / О. В. Дягілев. — Х. : Майдан, 2011. — 251 с.
2. Lobbying in a democratic society (European Code of conduct on lobbying): Report Committee on Economic Affairs and Development of 5 June 2009 / Council of Europe Parliamentary Assembly. — Strasbourg, 2009. — 6 p.
3. Dlugopolsky O. Models of Lobbying: International experience and Ukrainian specificity / O. Dlugopolsky // Journal of European Economy. — 2006. — Vol. 5. — № 1. — P. 27–51.
4. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади інституту лобіювання: зарубіжний досвід та перспективи для України / В. Ф. Нестерович. — Луганськ : Редакційно-видавничий відділ Луганського держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2010. — 20 с.
5. Lobbying Access and influence in Whitehall. House of Commons, Public Administration Select Committee. First Report of Session 2008–09. — Vol. I. — London, 2009. — 242 p.
6. The Annual Report on the administration of the Lobbyists Registration Act 1989–1990 // Website Office of the Commissioner of Lobbying of Canada [Electronic resource]. — Way of access : <http://www.ocl-cal.gc.ca/eic/site/lobbyist-lobbyise1.nsf/eng/nx00253.html>.
7. Акт про реєстрацію лобістів від 1989 року [Канади] // Сайт Канадо-українського законодавчого і міжурядового проекту [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.culip.com.ua/>.
8. Lobbyists Registration Regulations. Regulatory impact analysis statement // Canada Gazette Part I. — 1989. — Vol. 123. — № 23. — P. 2797–2800.
9. Лобіювання. Група міжнародного співробітництва. — К. : День печати, 2004. — 30 с.
10. Базілевич Д. С. Інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу: «Лобіювання в Україні: досвід, проблеми і перспективи» / Д. С. Базілевич, В. Ф. Нестерович; за заг. ред. к.ю.н. В. Федоренка. — К. : СПД Москаленко О. М., 2009. — 36 с.
11. Registrar of Lobbyists. Annual Reports 2007–2008 / Government of Canada. — Ottawa, 2008. — 49 p.
12. Кодекс поведінки лобіста від 1995 року [Канади] // Сайт Канадо-українського законодавчого і міжурядового проекту [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.culip.com.ua/>.
13. Geoffrey P. Kieley / Bill C-15: An Act to Amend the Lobbyist Registration Act. Legislative Summary LS-443E. — Ottawa, Library of Parliament, 2002. — 10 p.
14. The Lobbying Act: A Summary of New Requirements / Government of Canada. — Ottawa, 2008. — 5 p.
15. Lobbying Act Lobbyists Registration Regulations of 17 April 2008 / Canada Gazette Part II. — Vol. 142. — № 9. — P. 712–715.
16. Regulatory impact analysis statement of the The Lobbying Act Designated Public Offise Holder Regulations of 17 April 2008 // Canada Gazette Part II. — 2008. — Vol. 142. — № 9. — P. 751–753.